

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “АВТОРИТЕТ УЧИТЕЛЯ”

У статті розглянуто погляди видатних філософів, педагогів і психологів стосовно поняття “авторитет”. На основі вивчення широкого кола джерел висвітлено питання становлення авторитету вчителя, починаючи з античності і до початку ХХ ст.

Ключові слова: авторитет, вчитель, передумови.

Сьогодні, як ніколи раніше, зростає роль школи і вчителя в навчально-виховному процесі та ставить у ряд найгостріших проблему становлення авторитету особистості вчителя серед підростаючого покоління.

Враховуючи пріоритетність значення вчителя у педагогічній традиції, видається актуальним звернення до історико-педагогічного досвіду, передумов становлення поняття “авторитет учителя”, переосмислення всього найкращого в спадщині педагогів у контексті формування авторитету вчителя.

До вивчення і визначення сутнісних характеристик поняття “авторитет” зверталися А. Августин, Ф. Ге, Г.В.Ф. Гегель, І.Ф. Гербарт, А.І. Герцен, Т. Гоббс, М.А. Добролюбов, В.В. Зінківський, І. Кант, Я.А. Коменський, Н. Макіавеллі, Ф. Паульсен, М.Т. Цицерон та ін. Вивчення поняття “авторитету” проводилося з різних філософських позицій (В.С. Богданов, Г.В. Горченко, П.П. Посохов, А.Л. Салагаєв, В.Є. Солдатов, А.І. Соловійов, А.А. Степанов, Є.М. Ткачов, соціологічних позицій (Г. Велтруска, Н.М. Кейзеров, Б.Ф. Поршнєв, П.П. Посохов, Є.А. Самков та ін.), з соціальної психології, психології управління, психології особистості (Г.М. Андрєєва, Р.М. Грановська, Р.Л. Кричевський, А.Р. Нігматуліна, І.В. Поротова, Б.Ф. Поршнєв, М.М. Рижак, Р.Х. Шакуров).

Мета статті – проаналізувати історію розвитку поняття “авторитет”.

Термін “авторитет” походить від лат. *auctoritas* – достоїнство, сила, влада, вплив. “Походження цього терміна, – зазначає І.П. Андріаді, – пов’язане з історією стародавнього Риму, де авторитетом називали владу сенату, на відміну від влади інших органів управління” [2, с. 206]. Положення про авторитет можна знайти в навчаннях Платона, Арістотеля, Демокріта. Авторитет освячений давниною традицій і релігій. Він виник внаслідок соціальних потреб людей спиратися на особистостей, здатних швидко реагувати на соціальні процеси, брати на себе відповідальність, чіткіше за інших розуміти цілі і завдання, швидко приймати рішення.

Педагогічні словники й енциклопедії визначають авторитет як визнання учнями значущості достоїнств учителя, як вплив учителя на учня, як виховний і освітній вплив, заснований на розумовій і моральній перевазі. Авторитет названий необхідною умовою виховання, неодмінною умовою ефективності в сфері освіти: “Успішність особистісного розвитку школяра багато в чому залежить від того, чи мають педагоги в його очах авторитет, і які підстави такого ставлення конкретного учня до конкретного вчителя” [5, с. 17].

Проблема авторитету вчителя привертала до себе увагу мислителів і вчених упродовж багатьох століть. Передусім “авторитет” пов’язують з розвитком політичних, владних органів управління в Стародавньому Римі, де на перший план постійно

висувалася ідея божественного походження державної влади, непорушності її авторитету, персоніфікованих в образах богів і знаті. Підтвердження використання терміна “авторитет” можна зустріти в працях М.Т. Цицерона (106–43 рр. до н. е.), у яких зустрічається згадка про *auctoritas senatus* [7]. М.Т. Цицерон вживає його щодо кращих і впливових громадян. На його думку, авторитет дає змогу його володареві впливати на інших осіб, на розуми і вчинки людей.

Пізніше в Цивільному Римському праві словом *auctoritas* називали тих, від кого отримували право на власність. Таким чином, за словом “авторитет” закріплюється значення влади, заснованої на нерухомій власності, яка за традицією належала главі сім'ї і становила матеріальну основу цього соціального утворення давньоримського суспільства. Це слово означало не тільки власність і владу, але й повагу до цього виду влади і власності. Авторитет історично виступав як джерело всіх інших видів влади.

Філософи піфагорійської школи, а за ними Платон і Арістотель розглядали авторитет як знаряддя політичної влади, виправдовуючи право сильного на прийняття тих чи інших рішень, значущих для соціуму. У цілому в поглядах Платона і Арістотеля робляться спроби співвіднесення авторитету з такими емпіричними характеристиками, як вплив, що набувається громадським походженням, або зведення авторитету до ролі окремого суб'єкта (Бог, вождь тощо). Проте в цілому ця концепція ставила суспільство в залежність від досконалості особистості правителя, давала привід для закріплення культу особи й ідеалізувала авторитарні форми правління.

Авторитет у цей період часу становив матеріальну основу соціальної освіти суспільства і виступав як джерело всіх інших видів влади, засіб управління, соціально значущий орієнтир, в основі якого лежала повага. Наявність авторитету давала змогу виконувати ряд соціально значущих функцій. Зокрема, було виділено організаторську (підпорядкування інших спрямовуючій волі авторитетної особи), виховну (формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, стимулювання становлення певного типу особистості), функцію накопичення та передачі соціального досвіду, (авторитетна особа є представником соціокультурної інформаційної системи, еталоном життєво важливих форм і способів соціальної діяльності). Одним із авторитетних осіб античності був учитель як особа, яка займає високе державне становище і готує підростаюче покоління до активної участі в суспільному і державному житті.

У період Раннього та Середнього Середньовіччя (кінець V – початок XIV ст.) поняття “авторитет” стійко входить у філософську мовну практику в контексті проблеми взаємодії віри і розуму. Аналіз онтологічної концепції авторитету А.А. Степанова [6], досліджень авторитету як суспільного явища М.Л. Антонової і С.В. Орлової показують, що в цей період склалася концепція, що підкоряє розум і волю людини божественному визначенню і провидінню, а речі, не одухотворені Богом, не мали авторитету Істини.

Дещо інший підхід у розумінні авторитету був представлений в педагогічній думці християнського Середньовіччя. Наставник уважався носієм Істини, зберігачем вікового досвіду та заповітів предків, джерел священного писання, що визначало його авторитет. А. Августин розглядав авторитет божественний і авторитет людський, звертаючи увагу на ту обставину, що людський авторитет “засвоюється тими, які, наскільки можуть сприйняти почуття людей неосвіче-

них, представляє багато дослідів свого вдалого викладання і самі живуть так, як наказують жити іншим” [1, с. 129–130].

Аналіз уявлень про модель авторитету вчителя в соціально-філософській і педагогічній думці цього періоду засвідчує, що в основі взаємодії вчителя і вихованців лежав страх перед Богом, шанобливість, суворість. Наявність авторитету забезпечувало послух, духовне виховання, набуття знань, виховання вірою, формування добродесного способу життя і визначалося виконанням тих самих функцій, що й у період Античності. Проте, якщо в часи античності пріоритетне значення мали організаторська і виховна функції, то в період Середньовіччя – накопичення та передача соціального досвіду, що передбачає використання авторитету як необхідної соціокультурної інформаційної системи, еталона життєво важливих форм і способів соціальної діяльності.

Розвиток природознавства в епоху Відродження, Реформації та Нового часу призвів до руйнування релігійного авторитету і догматики в схоластичній науці. Починаючи з епохи Відродження і Реформації (XIV – початок XVII ст.), з’явилися позиції, згідно з якими, авторитет визначався знаннями, експертизою або якимись іншими якостями, якими володів суб’єкт, з точки зору заслуг самої особистості як носія авторитету, а оцінний характер авторитету почав визначатися через суспільну значущість. Одним із перших у цей період до проблем “впливу”, “влади” і “авторитету” звертається в праці “Государ” італійський філософ, ідеолог XV ст. Н. Макіавеллі. Авторитет і його носій-государ розглядається мислителем з точки зору набору окремих якостей, а оцінний характер авторитету визначається через суспільну значущість.

Слід зазначити, в педагогічній думці значуще місце займала модель авторитету влади, в основі якої лежали страх, фізична, моральна, інтелектуальна сила, знання і врахування індивідуальних особливостей учнів з метою визначення засобів дієвого впливу на них. Так, наприклад, швейцарський історик педагогіки Ф. Ге, цитуючи Жувансі, зазначав, що в єзуїтській педагогіці XVI ст. авторитет визначався “як можливість наказувати, забороняти і управляти, яка належала по праву або купувалася штучно” [3, с. 80]. Крім того, описувалися шляхи і способи придбання авторитету вчителем: прагнення завоювати повагу учнів за рахунок свого благочестя і знань, завоювання любові учнів за допомогою турботи про їхні успіхи, а також страх учнів перед учителем. При цьому вказувалося, що вчитель повинен всіляко намагатися добре пізнати своїх учнів і досліджувати, що можна вимагати від кожного з них. На основі систематичного та уважного вивчення кожного вихованця і визначення, що можна вимагати від кожного, вихователям-єзуїтам часто вдавалося підкорити своєму абсолютному впливові волю і свідомість своїх вихованців.

Подальший розвиток категорії “авторитет” представлено в різних концепціях зарубіжних філософів Нового часу XVII–XVIII ст. У цей період почали з’являтися трактування авторитету як влади, заснованої на повазі, довірі, прагненні наслідувати приклад, значуще місце серед умов формування авторитету стало віддаватися моральним, особистісним і компетентним характеристикам суб’єкта (Г. Гегель, Т. Гоббс, Я.А. Коменський та ін.)

Одним із яскравих прикладів концепцій авторитету влади була теорія Ф. Паульсена, який надавав виняткового значення послуху, розглядаючи його як сліпе й абсолютне підпорядкування волі і свідомості вихованця волі вихователя,

вчителя. При цьому німецьким педагогом зазначалося, що слухняність, беззаперечне виконання розпоряджень вихователя зумовлюється авторитетом його посади. Ф. Паульсен уважав, що авторитет безпідставно не створюється, він є не що інше, як показник стосунків між сильним і слабким. На думку педагога, взаємні відносини між сильним і слабким виражаються в перевазі сильного над слабким, при цьому він розрізняв три види переваги: фізичну, економічну і духовно-моральну. Початковою підставою авторитету Ф. Паульсен уважав фізичну перевагу: авторитет на стороні найсильнішого, слабший фізично примушений до підпорядкування.

Особливе значення в цей період мали погляди мислителів, які розглядають авторитет у контексті моделі авторитету знань і авторитету особистості (В.Г. Белінський, В.П. Вахтерев, А.І. Герцен, С.І. Гессен, М.А. Добролюбов, В.В. Зінківський, М.Г. Чернишевський та ін.).

Одним із перших критиків авторитету влади був М.А. Добролюбов, який у статті “Про значення авторитету у вихованні. Думки з приводу “Питань життя” п. Пирогова” протиставив розумне переконання вихованця слідуванню авторитету вихователя. За його словами, сучасна йому педагогіка пов’язувала авторитет з безумовною покорою, яка не залежить від будь-яких умов і обставин та сама в собі містить своє виправдання.

Найбільш правильне для свого часу тлумачення питання про свободу дитини і ролі авторитету в моральному вихованні дав О. Герцен, який головним завданням виховання вважав формування гуманної, вільної особистості, що живе інтересами свого народу. Важливу роль у цьому процесі він надавав встановленню правильних відносин між дітьми, батьками та вихователями. На його думку, особливе значення в педагогічній діяльності має “талант терплячою любові”, розташування вихователя до дитини, повагу в ньому зростаючої людської особистості, знання її потреб [4, с. 40]. О. Герцен вказував, що вихователі повинні вміло керувати вихованцями шляхом встановлення свого авторитету.

В. Зінківський був переконаний, що педагогічна цінність авторитету полягає в стимуляції творчих сил, у створенні умов для плідної педагогічної взаємодії, що окрилює учнів. Авторитет не може бути нав’язаний, він може бути тільки вільно визнаний. Психологія авторитету розглядалася ним як психологія закоханості, як духовне з’єднання з тим, хто авторитетний, у переживанні “почуття соборності”.

Висновки. Виходячи із засобів реалізації функцій авторитету в період Раннього та Середнього Середньовіччя (влада, сила, страх перед Богом, суворості покарання), можна зробити висновок, що переважаючою моделлю авторитету в цей період був авторитет влади. Н. Макіавеллі вперше розглянув владу, вплив влади, а отже, і її авторитет, з точки зору заслуг самої особистості як носія авторитету. У період єзуїтської педагогіки авторитет визначався виконанням лише організаторської функції і функції накопичення та передачі соціального досвіду.

Аналіз підходів до визначення суті авторитету в XVII–XVIII ст. дає змогу зробити висновок про те, що в цей період були сформовані дві основні моделі авторитету – влади і знань. Авторитет влади був традиційним, як і в попередні періоди, в основі ставлення до носія авторитету лежали страх, готовність підкорятися, відповідно, авторитет давав змогу забезпечити беззаперечне підпорядкування за допомогою сили, використання фізичних покарань.

Аналіз підходів до визначення суті авторитету показує, що, починаючи з середини XIX ст., у соціально-філософських учіннях і педагогічній думці починають переважати погляди дослідників, які розглядали авторитет як загальнови-знане джерело всіх видів влади, підставою якого виступали заслуги самої особи-стості, професійно-педагогічні, соціально-комунікативні якості, засновані на по-вазі особистості дитини.

Список використаної літератури

1. Августин А. О порядке / А. Августин // Антология педагогической мысли христианского Средневековья : в 2 т. – М., 1994. – Т. 1.
2. Андриади И.П. Авторитет учителя и процесс его формирования : монография / И.П. Андриади. – М. : МПГУ, 1997. – 206 с.
3. Ге Ф. История воспитания и образования / Ф. Ге. – СПб., 1912.
4. Герцен А.И. Избранные педагогические высказывания / А.И. Герцен ; сост. М.Ф. Шабаева. – М. : АПН РСФСР, 1951. – 467 с.
5. Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. – М., 1993. – Т. 1.
6. Сучков И.В. Социальный и духовный облик учительства России на рубеже XIX–XX веков / И.В. Сучков // Отечественная история. – 1995. – № 1. – С. 62–77.
7. Чарнолуцкий В.И. Начальное образование во второй половине XIX века / В.И. Чарнолуцкий. – СПб., 1900. – 264 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Юткало С.Ю. Предпосылки становления понятия “авторитет учителя”

В статье рассмотрено взгляды известных философов, педагогов и психологов относительно понятия “авторитет”. На основе изучения широкого круга источников освещен вопрос становления авторитета учителя, начиная с античности и до начала XX ст.

Ключевые слова: авторитет, учитель, предпосылки.

Yutkalo S.Yu. Prerequisite for the development of “teacher’s authority”

This article considers the views of well-known philosophers, pedagogues and psychologists concerning conception of “authority”. On basis of research of the wide range of source the article enlightens the issue of formation of the teacher’s authority, starting from the antiquity and till the beginning of the XX century.

Key words: authority, teacher, preconditions.